

UOT 94 (479.24)

**BOLŞEVİKLƏRƏ QARŞI VAHİD CƏBHƏ YARATMAQ
CƏHDLƏRİ (XX ƏSRİN 20-Cİ İLLƏRİ)****Oksana Ə.ABBASOVA ***

Sovet Rusiyası Avropa iqtisadiyyatının bərpası ilə bağlı çağırılan Genuya konfransına böyük önəm verirdi. Bolşeviklər normal diplomatik əlaqələr yaratmağın mümkün yolunu axtarırdılar. Leninə görə, Genuya konfransında başlıca vəzifə ticarət sazişinə və digər düşürgənin pasifist dairələrinin birliyinə nail olmaqdan ibarət idi. Lakin sonrakı gedişatlar göstərdi ki, "Azərbaycan neftinə" olan maraqlar bir çox dövlətləri bolşeviklərə qarşı ciddi mübarizə aparmağa vadar etmişdi.

Məqalədə, həmçinin bolşeviklərə qarşı çıxış edən tərəflərin mövqeyi, onlar arasında əldə edilən razılıq, keçirilmiş konfransların məqsədi, nəticəsi və Qafqaz mühacir hökumətlərinin nümayəndələrinin konfransa gəlməsi və s. kimi məsələlər araşdırılmışdır.

Sonda belə nəticəyə gəlinir ki, qərb dövlətlərinin bolşevikləri özlərindən asılı vəziyyətə salmaq üçün etdikləri bütün səylər uğursuzluqla nəticələnmişdi. Qərb dövlətlərinin bolşeviklərə qarşı yönəldilən bütün cəhdləri, sonrakı illərdə bolşevikləri beynəlxalq miqyasda daha da güclü qüvvəyə çevirəcəkdir.

Açar sözlər: Genuya konfransı, Haaqa konfransı, Lloyd Corc, Diterdinq, Bakı nefti, bolşeviklər

Giriş. I Dünya müharibəsindən sonra dağıdılmış Avropa iqtisadiyyatını dirçəltmək üçün konfransların çağırılması vacibliyi ön planda idi və qarşıda iflas etmiş infrastrukturu, siyasi və maliyyə vəziyyətini Rusiyanın hesabına bərpa etmək məsələsi dururdu. Hələ Rusiya keçmişdə Avropa iqtisadi sisteminin çox zəruri bir həlqəsi olmuşdur və onun iqtisadi cəhətdən bərpası həm Rusiyanın özünün, həm də Avropa iqtisadiyyatının inkişafında mühüm rol oynaya bilərdi [1, 528]. Beləcə, Genuya konfransı (1922) da bu məsələlərin həlli yolu kimi çağırılmışdır. Xarici kapitalistlər SSRİ-dən çar Rusiyasının borclarını tələb etməklə yanaşı, eyni zamanda Azərbaycan neft mədənlərinin keçmiş neft firmalarına qaytarılmasını da istəyirdilər [2, 95]. Konfransda İngiltərə öz məqsədinə çatmaq yolunda bir sıra addımlar atacaqdır. İlk növbədə, Lloyd Corc Sovet Rusiyası ilə iqtisadi əlaqələr qurmağa

* *Bakı Dövlət Universiteti, Tarix fakültəsinin doktorantı;
oksana.abbasova.ebdul@bsu.edu.az; ORCID İD: 0000-0001-6979-3609*

can atırdı. Lloyd Corc hesab edirdi ki, Moskva ilə Qərb dövlətləri arasındakı problemlərə həll yolu tapılmadan ticarət əməkdaşlığı mümkün ola bilməzdi. Belə ki, o, məsələni öz lehinə həll etmək üçün Çiçerinə məktub yazmışdır: “Biz Sovet Rusiyası ilə ticarət əlaqələrinə dair danışıqlar aparmağa razıyıq” [3, 9]. Çiçerinin isə öz növbəsində arzusu tezliklə Avropada sosial inqilab doğurmaq və bununla da çətin vəziyyətdən xilas olmaq idi. Buna görə İngiltərə ilə əməkdaşlıq onun üçün olduqca vacib bir məsələ idi. Bu məsələ ilə əlaqədar Çiçerin Nəriman Nərimanova məktub yazır və yazısında vurğulayırdı ki, “İran inqilabçılarına hər cür köməyi dayandırmaq lazımdır, belə ki, bu, İngiltərə ilə əlaqə yaratmaqda bizə mane olur” [3, 9].

Eyni zamanda, Amerikanın neft sahəsinə olan maraqları Rusiya ilə iqtisadi əlaqələrin qurulmasını gücləndirirdi. Lakin Amerikanın regionda Avropa dövlətləri üçün güclü bir rəqib ola biləcəyindən ehtiyat edən “Royal Doyç” şirkəti İngiltərənin köməyindən istifadə edərək, bolşeviklər ilə razılıq əldə etmək fikrində idi. Belə ki, “Royal Doyç” bütün Bakı neft ərazilərinə yiyələnərək “Standard Oyl” şirkətini Bakıya buraxmamaq istəyirdi.

Beləliklə, Britaniyanın Baş naziri Lloyd Corc Genuya konfransının ümumavropa təsərrüfatının bərpa olunmasında mühüm rol oynayacağına inanırdı. Ona görə də bolşeviklərlə ümumi dil tapmaq və iqtisadi razılaşma Amerika və İngiltərə üçün vacib idi. İlk dövrlərdə ümumi razılıq üçün edilən cəhdlər sonradan bolşeviklərə qarşı vahid blokda da birləşmək fikrini gücləndirdi.

XX əsrin 20-30-cu illəri çox mürəkkəb, ziddiyyətli dövr olmuşdur. O dövrün ictimai-sosial və siyasi şəraiti, keçid dövrünün ziddiyyətləri, yeni ənənələrin yaranması, sərt ideoloji sıxıntı ciddi çətinliklər yaradırdı. Bu yanaşma nöqtəyi-nəzərindən, eləcə də Vətən tarixşünaslığında bu mövzuya digər tədqiqatlardan fərqli olaraq az yer verildiyini nəzərə alaraq, məqalə xüsusü aktualıq kəsb edir.

Bolşeviklərə qarşı vahid cəbhə. İngiltərə Rusiya ilə yenidən Avropa iqtisadiyyatının dirçəlməsi üçün danışıqlar aparmağa razı olsa da, bəzi ölkələr buna qarşı idi. Belə ki, Lloyd Corc Almanıyanın və Sovet Rusiyasının beynəlxalq konfransa bərabərhüquqlu üzvlər kimi dəvət olunmasını istəyirdi. O, bu təklifə narazı olan Fransa tərəfi ilə görüşlər keçirdi [4, 21-22]. Lloyd Corc Avropanın iki iddialı xalqının - alman və fransızların qitədə hegemonluq istəyini heçə endirmək məqsədi güdürdü. Lakin Amerikanın mövqeyi də Fransanın mövqeyilə üst-üstə düşürdü. Belə ki, o da Sovet Rusiyasının güclənməsini qətiyyənlə istəmirdi. Fransa, Belçika və Amerika Sovet Rusiyası ilə hər hansı bir razılığa gəlməyi belə düşünmürdü [5, 790].

Bununla yanaşı, Genuya konfransı başlamazdan bir neçə gün öncə bolşeviklərin zülmündən xilas olmaq üçün Qafqaz mühacir hökumətlərinin nümayəndələri də İtaliyaya gəlmişdi. Bu isə Sovetlər üçün arzuedilməz bir

vəziyyət idi. Konfransda Qafqaz mühacir hökumətlərinin nümayəndələri olduqca fəal idilər. Onlar Qafqazın mənafeyinin qorunması barədə İngiltərə nazirlər kabinetinin üzvləri ilə danışıqlar aparırdılar. Onların əsas məqsədlərindən biri də Qafqaz respublikalarının federasiyasını yaratmaq, Qafqaz xalqlarının müstəqilliyi uğrunda "bolşevik" rejiminə qarşı mübarizə aparmaq idi. Bununla əlaqədar mühacirətdəki Azərbaycan nümayəndələri fəallıq göstərmiş, etiraz notaları vermişdilər. Mühacirlər beləcə "Azərbaycan davası"nı bu və ya digər şəkildə davam etdirirdilər.

Sovet nümayəndələri mühacirlərin onlara qarşı çıxışlarının təşkilində ingilislərin rolu olduğunu düşünürdülər. Əslində isə Fransa hökuməti bolşeviklərə qarşı Qafqaz mühacir hökumətlərinin nümayəndələrinə böyük maddi və mənəvi köməklik göstərmişdi. Belə ki, Ankaradakı Azərbaycan səfiri İbrahim Əbilov Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin İstanbuldakı keçmiş səfirliyinin bir əməkdaşından gizli şəkildə əldə etdiyi məlumata əsasən Nəriman Nərimanova yazırdı ki, Fransa hökuməti antisovet fəaliyyətini gücləndirmək üçün Əlimərdan bəy Topçubaşov başda olmaqla Parisdəki mühacirlərə böyük həcmdə - 3,5 milyon frank məbləğində pul vermişdir.

Eyni zamanda, Genuya konfransı ərəfəsində Fransanın baş naziri Raymon Puankare mart ayının 31-də parlamentdəki çıxışında Azərbaycanın Fransa üçün xüsusi önəm daşdığını qeyd etmişdir. Raymon Puankare deyirdi: "Biz Azərbaycan hökumətinin müstəqil hüquqlarını pozan hər hansı hərəkətləri tanıya bilmərik. Amerikanın mövqeyi də bizim mövqeyimizlə üst-üstə düşür" [6, 498].

Beləliklə, Qafqaz mühacir hökumətlərinə rəsmi xarakter vermək üçün aprel ayının 1-də Raymon Puankare hökuməti Rusiya tərəfindən işğal olunmuş Gürcüstanın mühacir hökumətini de-yure olaraq tanıdığı bildirilmiş və Genuya konfransının açılışından bir gün sonra, aprel ayının 11-də bu qərar Akaki Çxenkeliyə çatdırılmışdı. Bununla da, Fransa hökuməti Parisə mühacirət etmiş Gürcüstan hökumətini rəsmi olaraq Gürcüstan hakimiyyəti kimi tanıdığı bəyan etmişdi. Genuyaya gələn Qafqaz mühacir hökumətləri nümayəndəliyinin Gegeçkəri başda olmaqla təşkil edilməsi Gürcüstanın de-yure tanınması ilə bağlı idi. Lakin konfransın əsas mövzusu Bakı nefti ilə bağlı olduğundan Azərbaycan nümayəndələri diqqət mərkəzində idilər. Xüsusilə Bakı neftinin müəyyən hissəsinin guya bolşeviklər tərəfindən "Royal Dutch Shell" holland şirkətinə satılması barədə mətbuatda həyəcanlı xəbərlərin yayılması Fransa hökumət dairələrinin ciddi narahatlığına səbəb olmuşdu. Onlar Azərbaycan mühacir hökuməti vasitəsilə Bakı neftinə münasibətdə müəyyən təsir imkanları əldə etmək istəyirdilər.

Bununla bağlı, Qafqaz respublikalarının Rusiya tərəfindən işğal edildiyi, onların öz müstəqilliklərini itirdikləri barədə Avropada geniş təbliğat kampaniyası qura bilmişdilər. Nəriman Nərimanov olduqca fəal olan mü-

hacir hökumətlərin nümayəndələrinə yazırdı: "Bizim Sovet Rusiyası ilə sıx əməkdaşlığımız sizə əsas verir ki, Cənubi Qafqaz respublikalarının müstəqillikdən məhrum olması haqqında danışırsınız. Bu, doğru deyil. Biz lap əvvəldən öz qarşımıza aydın şəkildə sual qoymuşduq ki, Cənubi Qafqaz respublikaları nə zaman müstəqil ola bilər, Sovet Rusiyası dövründə və ya Denikin təkidlə bərpa etmək istədiyi Nikolayın dövründə? Bəlkə İngiltərə və Fransanın, Rusiyada kadet və ya çar hökumətinin bərpası ilə sizin respublikalarınız müstəqil qalacaqdır vədlərindən sizin başınız gicəllənmişdir? Siz Rusiyada sovet hakimiyyətini məhv etmək istəyirsiniz. Bu şəraitdə hadisələrin sonrakı gedişini nəzərə alırsınız mı? Biz nəzərə alırıq. Ona görə də nəinki Sovet Rusiyası ilə əməkdaşlıq edirik, eyni zamanda onun möhkəmlənməsi, həyatının davam etməsi üçün qurbanlar veririk. Belə ki, bizim həyatımız ondan asılıdır. Bütün bədbəxtlik ondadır ki, siz imperiyaya inanırsınız, öz taleyinizi ona etibar edirsiniz. Biz isə sadədil, vicdanlı rus fəhlə və kəndlilərinə inanırıq və ümid edirik ki, bizim müstəqilliyimiz onların əlindədir. Əgər Qafqaz üçün keçirdiyiniz sıxıntılar bizi Puankare və Lloyd Corca da olmayan şeyləri danışmağa məcbur edərsə, bu, sizin üçün daha pis olacaq. Hər halda biz ümid etmək istəyirik ki, siz zamanın tələbini anlayacaq, ondan nəticə çıxaracaqsınız, xalqların bədbəxtliyinin əsl səbəblərini biləcəksiniz, vətənə qayıdacaq və indi onun daha çox ehtiyac duyduğu bir şeyi - biliklərinizi ona verəcəksiniz" [6, 497]. Məktub sırf sovet ideologiyası və təbliğatının qaydalarına uyğun yazılmışdı.

Hələ Genuya konfransına getmək ərafəsində Bakı Soveti 1922-ci il fevralın 14-də N.Nərimanova öz tapşırığını verdi: "Genuya konfransında Beynəlxalq burjuaziyanın Sovet respublikalarının zəhmətkeş kütlələrini iqtisadi əsarət altına almaq və qarət etmək məqsədilə təzyiq etməyə cəhd göstərəcəklərini nəzərə alaraq, Bakı Soveti sənə tapşırır ki, imperialist dövlətlərin birləşmiş cəbhəsinə qarşı, birləşmiş Sovet nümayəndəliyinin şəxsiyyətində zəhmətkeş kütlələrə və fəhlə-kəndli Qızıl ordusuna arxalanan birləşmiş ölkələrin Sovet İttifaqını qoyasan"[1, 491].

Bakı Soveti, eyni zamanda, N.Nərimanova imperialist müdaxiləsi və vətəndaş müharibəsi dövründə Azərbaycanda yaratdıqları çox böyük dağıntıları beynəlxalq burjuaziyanın yadına salmağı, vurulmuş ziyanın əvəzini tələb etməyi də tapşırırdı. Beləliklə, bolşeviklər öz mövqelərini haqlı çıxarmaq üçün konfransa ciddi hazırlamışdılar.

Genuya konfransı çox səs-küylü keçdi. Konfransın uğursuz nəticəsi çox böyük bir təsir və hərəkətə səbəb oldu. Genuya konfransı sovetlərlə beynəlxalq bir miqyasda fəaliyyət göstərmənin çətin və hətta qeyri-mümkün bir xəyaldən ibarət olduğunu çox aydın bir şəkildə göstərdi. Sovetlərin özlərinə məxsus nə bir planları, nə də fəaliyyət göstərmək üçün müəyyən bir proqramları vardı. Hətta onlar fransız və ingilislər ilə əməkdaşlıq etmək

kimi boş müzakirələrin aparılmasından zövq alırdılar. Əslində onlar ingilislərdən qorxurdular. Bolşeviklər tarixi çox yaxşı bilirdilər və çox məlumatlı adamlar idilər. Xüsusilə böyük ixtilafların tarixini olduqca yaxşı bilirdilər. Bolşeviklər oxuduqları çox saylı kitablardan bilirdilər ki, tarixdə bir çox işğalları edən məhz ingilislərdir. Bundan başqa ingilislər dəniz blokadasında böyük təcrübəyə malikdirlər. Buna görə də, bolşeviklər hər vasitə ilə ingilislərə yaxınlaşmaq və onların rəğbətini qazanmaq istəyirdilər.

Genuya konfransının davamı kimi, **Haaqa konfransı** öz işinə 1922-ci il iyun ayının 15-də başladı. Əslində Haaqa konfransının “rus məsələsinin” müzakirə olunması, Rusiya ilə işgüzar münasibətləri bərpa etmək, keçmiş borcları, xüsusilə XX əsrin əvvəllərindən başlayaraq, Bakı neft sənayesinə qoyulmuş böyük həcmdə kapitalı geri almaq və yekun bir nəticə əldə etmək məqsədilə çağırılması qərara alınmışdı. Lakin nümayəndələrin siyasi çəkisi baxımından Haaqa konfransı Genuya konfransı ilə müqayisədə zəif idi. Burada daha çox işgüzar dairələrin nümayəndələri iştirak edirdi. Haaqa konfransı ilə bağlı L.Trotskinin hazırladığı tezislərdə deyilirdi ki, Avropanın indiki hakimləri iqtisadi münasibətləri bərpa etmək haqqında deyil, zor siyasətini davam etdirmək haqqında düşüncələrini Genuya və Haaqada göstərdilər. Beləliklə, Haaqa konfransı da qarşısına qoyulmuş heç bir öhdəliyi yerinə yetirə bilmədi, Genuya konfransı kimi Haaqa konfransı da nəticəsiz qaldı [1, 542].

Daha sonra, nəticəsiz qalmış məsələləri həll etmək üçün növbəti konfransın keçirilməsi mütləq görünürdü. “Lecoprrieo de petrole” qəzeti yeni bir konfransın çağırılması haqqında bunları yazırdı: “İyulda Parisdə fransız hökumətinin dəstəyi ilə təşkil ediləcək bir konfrans hər millətə mənsub Qafqaz petrol imtiyaz sahiblərini bir araya toplayacaqdır” [7, 50].

İyulun 19-da isə eyni qəzet “Əcnəbilər bir blok təşkil edir və ayrı-ayrı olaraq heç bir təklif qəbul etməməyə qərar vermişdilər!” deyər yazırdı [7, 48]. Şübhəsiz, o zamanlardakı hadisələrin gedişatı Sovetləri blokada etmək fikrinin “Standard Oyl”a aid olduğunu aşkar göstərdi.

Açılması əvvəlcədən xəbər verilən konfrans, nəhayət, 1922-ci il iyul ayında Parisdə işə başladı. Orada “Standard Oyl”, “Royal Doyç”, “Anqlopersan”, “Fransbiljpsk” sindikası və keçmiş Rusiya imperatorluğu daxilində mövcud olan bir neçə müxtəlif kompaniyalar təmsil edilməkdə idilər; bundan başqa Azərbaycan neftçilərini keçmiş milli Azərbaycan hökumətində ticarət və xeyriyyə naziri olmuş Ağamirzə Əsədullayev təmsil edirdi. Hər kəsin tanıdığı Diterdinq rəisliyə təsis olundu. Diqqətəlayiq bir nöqtə varsa, o da ingilislərin heç bir zaman kənarda qalmaq istəmədikləridir. Onlar həmişə rəqiblərini təcrid etmək istəyirdilər. Belə ki, İngiltərənin konfransa qoşulmasında öz məqsədləri vardı: birinci növbədə konfransda nələrin baş verəcəyindən xəbərdar olmaq, ikincisi isə xalqı özünə tabe etmək istəyirdi.

İngilislər tabe etmək istədikləri bu xalqı “qrovpeyment” və ya “birləşmiş cəbhə” adlandırırdılar. Onun bütün üzvləri sovetlərə qarşı birləşəcəklərini və təcrid olunmuş şəkildə hərəkət etməyəcəyini vəd edirdilər. Bu birləşmənin idarə heyətində aşağıdakılar yazılmışdı:

“Bolşeviklərə qarşı mübarizə apararaq onları təslim etmək və nəticədə xüsusi mülkiyyətin geri qaytarılmasını təmin etmək.

- 1) Bu konfransda birbaşa və ya dolayısı ilə təmsil olunan tərəflərdən heç biri, sovet qanunları əsasında əmlakı müsadirə edilmiş digər sahiblərin sonradan əldə etdikləri hüquqlarına qarşı zidd hərəkət edə bilməzdilər.
- 2) Neft ərazisinin istehlakında maraqlı olanlar bunu, ancaq bir şərtlə edə bilirlər ki, onların hüquqları və malları bərabər təmin olunsun.
- 3) Dövlətə məxsus olan neft ərazisi neft sənayesinin hərtərəfli inkişafı üçün zəruri fond təşkil edəcək və bu ərazi üzərində imtiyazlı tərəflərin heç biri tərəfindən digər imtiyazlıların icazəsi olmadan şəxsi imtiyaz alınma bilməz”[7, 48].

Yuxarıdakı hesabatdan da göründüyü kimi Parisdə toplanan dərnek üzvləri sovetlərə qarşı birləşmişdilər.

Bakı nefti barədə razılıqlar. Fransa hökumətinin təşəbbüsü ilə keçirilən Paris konfransının əsas məqsədi, Qafqaza maraqlı göstərən neft şirkətlərini bir araya toplayıb Sovet Rusiyasına qarşı vahid mövqedən çıxış etmək idi. Konfransın qərarına görə, istər dövlət rəsmiləri, istər şirkətlər və istərsə də ayrı-ayrı əmlak sahibləri neft məsələsi ilə bağlı sovetlərlə heç bir sazişə getməməli idi. Belə bir şüar səsləndirirdilər: “Hər kəs cəmiyyətin mənafeyini və ümumilikdə fərdin mənafeyini müdafiə etməlidir” [7, 50]. Beləliklə, sovetlərə qarşı blokada elan edilməsi, bolşevikləri təslim olmağa məcbur edəcəkdir. Belə ki, bu vəziyyət “Standard Oyl” üçün çox əlverişli idi. Diterdinqin sədrliyi ilə keçirilən Paris konfransı, bolşeviklərə qarşı vahid bir blokada qurulması ilə sovetləşmədən sonra Avropa ölkələrinin Bakı nefti uğrunda başladığı gərgin mübarizənin ilk mərhələsi başa çatmış oldu.

Fransız və amerikalılar bolşeviklərə qarşı yönəldilən mübarizədə olduqca güclü fəaliyyət göstərirdilər. İngilislər bu mübarizəyə könülsüz qoşulsalar da, əslində məqsədləri yalnız digərlərindən geri qalmamaq idi. Digər tərəfdən əgər cəmiyyət öz proqramını qurmağa müvəffəq olsaydı, şübhəsiz ingilislər özlərinə böyük bir ərazi tələb etmiş olardılar. Bir çoxlarının vəziyyəti ağır idi və bu razılıqdan bir çox şey gözləyirdilər. Çünki, onlara görə, bir halda ki, ingilislər, amerikalılar və fransızlar artıq ittifaq etmişdilər, şübhəsiz ki, bolşeviklər öz məğlubiyətlərini qəbul etməkdən başqa çarələri qalmayacaqdı.

Bu nikbinlik çox qısa müddət davam etdi. “Royal Doyç”un bolşeviklərlə razılıq əldə etdiyi haqqında yeni şayiələr yayılmağa başladı. Ancaq həqiqəti söyləmək lazım gələrsə, Diterdinq bolşeviklərlə ticarət münasibətlə

rinin lazım olduğunu daima müdafiə edirdi, halbuki “Standard Oyl” heç bir zaman “qızıl”, yaxud da “qanlı” neftə yaxınlaşılmaması nöqtəyi-nəzərini müdafiə və təbliğ edirdi. “Royal Doyç”un çoxdan bəri Londondakı “Arkus” şirkəti ilə müzakirələr etdiyi bir çoxlarına məlum idi. Digər tərəfdən isə Moskvada olan ingilis agentləri öz hökumətlərinə, “Standard Oyl”un başlıca əcdadlarından biri olan cənab “Dodge”yə rast gəldiklərini, xüsusi ilə onun Moskvaya Azərbaycan nefti haqqında bolşeviklərlə bir növ gizli danışıqlar aparmaq üçün gəldiyini xəbər verirdilər.

Eyni zamanda, Diterdinqin bolşeviklərlə razılıq əldə etdiyinə dair şahidlik araşdırması da istintaqdan sonra doğru çıxdı. Bu isə məlum dairələr üzərində ciddi bir təsir buraxdı. Diterdinq cəmiyyətin digər üzvi ilə bir yerdə olaraq bolşeviklərlə razılığa gəlməsi haqqında müqavilə bağlamışdı. Deməli, indi o, əl altından və kimsənin xəbəri olmadan bolşeviklərlə razılığa gəlmişdi. Hətta 1923-cü il mayın 26-da neft məsələsi ilə bağlı çoxlu xəbərlərin yer aldığı Times qəzetində Diterdinqin bolşeviklərdən yüz min ton neft aldığına dair məlumat dərc edilmişdi. Halbuki Diterdinq ictimai müzakirələr zamanı bolşeviklərin boykot edilməsini təşviq və müdafiə etməkdə idi. Bu da diqqət edilməsi lazım olan bir hal idi ki, özünün də mənsub olduğu bu cəmiyyət üzvündən bir çoxu bolşeviklərdən necə neft almış olduğunu özünə soruşduqlarında o, təbəssüm bir əda ilə cavab vermişdi: “Bazarı məhv etmək istəmədim də ona görə: artıq, - deyirdi- mən bolşeviklərdən neft almaqla heç bir surətlə cəmiyyətin çıxarmış olduğu qərara müxalif hərəkət etmirəm. Çünki mən işlənmiş qaz deyil, neft hasilatı alırdım. Halbuki məhdud qərarla ərazidən bəhs edilmiş, neftdən bəhs edilməmişdir” [7, 51].

Bizcə, bu qərribə məntiqi o özü belə izah edə bilməyib. Çünki neftsiz ərazi heç bir faydaya malik deyildi. Çox hayəcanlı və uzun müzakirələrdən sonra cəmiyyət Diterdinqə neftdən imtina etməsini təklif etdi. Diterdinq almış olduğu neftin yarısını cəmiyyət üzvünə verəcəyini açıqladı. Cəmiyyət üzvləri bu təklifi rədd etdilər. Cəmiyyətdə hökm sürən əhval-ruhiyyə son dərəcə gərgin idi. “Royal Doyç” vahid cəbhəyə zərbə endirmiş olduğundan hər kəs onu sədaqətsiz bir dost kimi istismar edirdi.

Daha sonrakı illərdə İngiltərə, Fransa və İtaliya Sovetlərlə ümumi razılığa gələrək, bolşeviklərdən neft almışdılar. Belə ki, 1924-1925-ci illərdə bolşeviklər səksən milyon pud neft ixrac etdilər. Bu yekundan ingilislər 34 milyon, italyanlar 14 milyon və fransızlar isə 812 milyon pud neft aldılar. Onlar artıq bolşeviklərin müştəriləri olmuşdular. Lakin onlardan fərqli olaraq, amerikalılar səbr göstərdilər və Sovetlərdən neft almağa tələsmədilər. Keçmiş mülkədarlar isə öz növbəsində, daha ciddi şəkildə neft verilməsi əleyhinə etiraz etdilər və özləri üçün təzminat istədilər. Ancaq onların etiraz səslərinə kimsə əhəmiyyət vermədi.

Diterdinq 1925-ci ilə qədər Sovetlərin müştərisi ola bildi. O, Sovet-

lərin neft sahəsində ingilislərə rəqib olmasını istəmirdi. Bolşeviklərin digər dövlətlərlə, xüsusilə Amerika ilə ticarət əlaqələrini zəiflətmək üçün Sovet neftini “qanlı neft”, yaxud “oğurlanmış neft” adlandırdı. Hətta Amerika və Avropa qəzetlərindən bir çoxu Moskva ilə ticarət əleyhinə böyük bir təbliğata başladılar. Diterdinq, beləliklə, ticarət dairələrini aldatmaq və Moskva ilə ticari-iqtisadi münasibətə girmələrinə mane olmaq istədi. Diterdinqin bütün cəhdlərinə baxmayaraq, amerikalılar nəinki bu təbliğata əhəmiyyət vermədilər, hətta bu cəhdi özləri üçün böyük bir şans hesab edərək, ticari üstünlük kimi dəyərləndirdilər. Belə ki, 1927-ci il 22 iyun “Standard Oyl” bolşeviklərlə 5 illik müqavilə imzaladı. Bu müqavilə əsasında bolşeviklər hər il İstanbul, Port-Səid və Kolumbiya limanlarında “Standard Oyl”a yüz min ton neft verməyi öhdələrinə götürdülər. Həqiqətən bu alış-veriş ingilis mənafeyinə çox böyük bir zərbə endirirdi. Çünki amerikalıların öz neftlərini Amerikadan gətirərək Şərqdə satmaları onlar üçün çox baha başa gəldiyindən sovet nefti sayəsində Şərq-qərb bazarı üçün güclü bir rəqib olacaqdır. Halbuki Şərq-qərb bazarı Diterdinq üçün böyük bir əhəmiyyət kəsb edirdi. Eyni zamanda, Amerika və Rusiyanın birləşərək güclü bir rəqibə çevrilməsi, ingilis siyasi və iqtisadi dairələrini qorxuya salmışdı. Göründüyü kimi, Diterdinq neft uğrunda mübarizədə Amerikaya məğlub olmuşdu.

Nəticə. Keçirilmiş Genuya, Haaqa, Paris konfranslarında bolşevik nümayəndə heyətinin Rusiyanın keçmiş borclarının olmasını qəbul etməsi Avropa dövlətlərini razı saldı. Bununla da konfranslar öz işlərini başa çatdırmış olurdular. Aparılan bir çox araşdırmalar bu konfransları, dövlətlər arasında olan maliyyə-iqtisadi məsələlərin həllinin mümkün olmadığı üçün nəticəsiz adlandırırıdılar. Əslində, bu konfransları sadəcə nəticəsiz adlandırmaq düzgün deyil, çünki bu konfransların beynəlxalq münasibətlərin normallaşdırılmasında, bolşeviklərin qərb dövlətləri ilə ticari münasibətlərinin yaxşılaşmasında mühüm rolu olmuşdur. Belə ki, sonrakı illərdə, İngiltərə, Fransa və İtaliya Sovetlərlə razılıq əldə edərək, onlardan neft əldə etmişdilər. Daha sonra, Amerika Sovetlərlə yaxınlaşmış və iqtisadi münasibətləri səhmana salmaq üçün müqavilə imzalamışdılar.

Genuya, Haaqa, Paris konfransları bolşeviklər üçün düşərli olmuşdur, belə ki, beynəlxalq münasibətlərin nizamlanmasında onların rolu əvəzsiz idi. Əslində, bu konfranslar Avropa dövlətlərinə faydalı olmalı idi, nəinki Sovet Rusiyasına. Belə ki, onlar Sovetlərin hesabına dağıdılmış Avropa iqtisadiyyatını dirçəltməyi, bolşeviklərə məxsus olan bütün Bakı neft ərazilərini ələ keçirməyi planlayırdılar. Ancaq onların Bakı nefti ilə bağlı planları uğursuzluqla nəticələndi. Bakı nefti onların hər biri üçün önəmli yer tuturdu, bolşeviklər Bakı nefti üzərində hər zaman imtiyaz sahibi olmaq istəyirdilər. Beləliklə, Azərbaycan neftinə sahib olmaq üçün ayrı-ayrılıqda Avropa dövlətləri və Amerika bolşevikləri blokada etmək və güclənməsinin qarşısını

almaq fikrinə düşdülər. Sovetləri blokada etmək fikri “Standard Oyl”a məxsus idi. Beləliklə, fransız və amerikalılar bolşeviklərə qarşı yönəldilən mübarizədə daha çox fəal idilər. Onlar ittifaq edərək, bolşevikləri tabe etmək istəyirdilər. İlk vaxtlar bu ittifaqa ingilislər kənarında qalmaq istəmədiklərdən könülsüz qoşulsalar da, sonrakı illərdə, ingilis-bolşevik münasibətlərinin pozulması, xüsusilə Diterdinqin “qanlı neft” təbliğatı bolşeviklərə qarşı bu mübarizəni gücləndirdi. Lakin 1927-ci il 22 iyun “Standard Oyl”un Rusiya ilə 5 illik müqaviləsi bolşeviklərə qarşı qurulmuş vahid bir blokadaya zərbə endirmiş oldu. Hətta Amerika və Rusiya qüvvələrinin birləşməsi, Fransa və İngiltərə üçün təhlükə və qorxu hissi yaratmışdı. Beləliklə, Fransa, İngiltərə və Amerikan ilk vaxtlarda bolşeviklərə qarşı olan birlikləri, daha sonra öz aralarında siyasi və iqtisadi rəqabətə çevrildiyindən, onların həyata keçirmək istədiyi “bolşeviklərə qarşı vahid cəhbədə birləşmək” planı baş tutmadı.

ƏDƏBİYYAT

1. Həsənlı C. Sovet dövründə Azərbaycanın xarici siyasəti (1920-1939). - Bakı: Adiloğlu, 2012, - 656 s.
2. Azərbaycan tarixi: 7 cildə, VI c.. - Bakı: Elm, - 2008, - 547 s.
3. Nərimanov N. Ucqarlarda inqilabımızın tarixinə dair (İ.V.Stalinə məktub). - Bakı: Azərnaşr, - 1992, - 55 s.
4. John Saxon Mills, The Genoa Conference. - London: Hutchinson & Co., - 1922.
5. Papers Relating to the Foreign Relations of the United States. 1922 (In two volumes). Volume II, p.790
6. Həsənlı C. Tarixi şəxsiyyətin tarixi: Əlimərdan bəy Topçubaşov. - Bakı: Azərbaycan Diplomatik Akademiyası, - 2013, - 588 s.
7. Mir Yaqub Mehdiyev. Beynəlmiləl siyasətdə petrol. - Bakı: Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, - 1994, - 60 s.

ПОПЫТКИ СОЗДАНИЯ ЕДИНОГО ФРОНТА ПРОТИВ БОЛЬШЕВИКОВ (20-е годы XX века)

Оксана А. АББАСОВА

РЕЗЮМЕ

Советская Россия придавала большое значение Генуэзской конференции, посвященной подъему европейской экономики. Большевики искали вполне возможный способ установления нормальных дипломатических отношений. По Ленину, главной задачей Генуэзской конференции было достижение торгового соглашения и единства пацифистских кругов другого лагеря. Однако последующие события показали, что интересы «азербайджанской нефти» побудили многие страны серьезно бороться с большевиками. В статье исследованы позиция партий, выступавших против большевиков, достигнутое между ними соглашение, цель и результат проведенных конференций, приезд на конференцию представителей кавказских эмигрантских правительств и др. вопросы.

В итоге приходится к выводу, что все попытки западных стран поставить

большевиков в зависимость от них провалились. Все усилия западных держав против большевиков сделали большевиков еще большей силой в международном масштабе в последующие годы.

Ключевые слова: Генуэзская конференция, Гаагская конференция, Ллойд Джордж, Детердинг, бакинская нефть, большевики

ATTEMPTS TO CREATE A UNITED FRONT AGAINST THE BOLSHEVIKS (20^s of the XX century)

Oksana A.ABBASOVA

SUMMARY

Soviet Russia attached great importance to the Genoa conference called on the recovery of the European economy. The Bolsheviks were looking for a very possible way to establish normal diplomatic relations. According to Lenin, the main task at the Genoa conference was to achieve a trade agreement and the unity of the pacifist circles of the other camp. However, subsequent developments showed that the interests of "Azerbaijani oil" made many countries to fight seriously against the Bolsheviks. In the article, the position of the parties who spoke against the Bolsheviks, the agreement reached between them, the purpose and result of the held conferences, and the arrival of representatives of the Caucasian émigré governments to the conference, etc. issues were investigated.

In the end, it comes to the conclusion that all the efforts of the western countries to make the Bolsheviks dependent on them had failed. All the efforts of the Western Powers against the Bolsheviks will make the Bolsheviks an even stronger force on the international scale in the following years.

Keywords: Genoa conference, Hague conference, Lloyd George, Deterding, Baku oil, Bolsheviks